

МОВНІ ЗАСОБИ ЕВФЕМІЗАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ

Олексенко В.П., д. філол. н., професор

Херсонський державний університет

У статті з'ясовано мовні засоби евфемізації в художньому дискурсі, розкрито специфічні риси евфемістичних висловлень у сучасній українській жіночій прозі.

Ключові слова: евфемізм, евфемізація, дискурс, жіноча проза, засоби евфемізації.

Олексенко В.П. ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА ЭВФЕМИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ПРОЗЕ / Херсонский государственный университет, Украина.

В статье рассмотрены языковые средства эвфемизации в художественном дискурсе, раскрыты специфические черты эвфемистических высказываний в современной украинской женской прозе.

Ключевые слова: эвфемизм, эвфемизация, дискурс, женская проза, средства эвфемизации.

Oleksenko V.P. LINGUISTIC MEANS OF EUPHEMISATION IN MODERN UKRAINIAN PROSE / Kherson State University, Ukraine.

The article focuses on the linguistic means of euphemisation in the literary discourse, specific features of euphemistic expressions in modern "chicklit" prose are explored.

Key words: euphemism, euphemisation, discourse, "chicklit" prose, means of euphemisation.

Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики сприяє поглибленому вивченню мовних явищ і процесів у зв'язку з конкретною особистістю, колективом, суспільством. Першочергового значення набуває дослідження механізму функціонування лексичних одиниць з урахуванням їх структурно-семантичних і комунікативно-прагматичних особливостей (О.Бондарко, В.Гак, А.Загнітко, О.Тараненко, Н.Шведова, Д.Шмельов та ін.). Нині спостерігаємо похвалення інтересу науковців до евфемістичних номінацій, послуговуючись якими можна успішно розв'язати комунікативні завдання у будь-якій сфері людської діяльності.

На сучасному етапі розвитку мови як унікального та ефективного засобу комунікації спостерігаємо чітку тенденцію лінгвістики вивчати мову у соціальному вимірі. Неможливо уявити мову окремого суспільства, в якому вона функціонує, як і не можна заперечувати наявність ефективного двостороннього зв'язку – зв'язку мови та соціуму. Одним із проявів такої щільної взаємодії є віддзеркалення суспільних заборонених проскрипцій у мові. У культурі, релігії, повсякденному житті вони відбиваються на словниковому складі, граматичній структурі мови, стилістичних засобах, якими користуються члени мовної спільноти. Словесні табу та евфемізми виникають у мовленні в результаті заборони на використання слів сакрального або ж негативного змісту й формують комунікативну поведінку будь-якої культури.

Мовленнєву культуру окремої особи й усього народу, її змін і рівень розвитку визначають два основних чинники: стан і багатство мови у конкретний період функціонування, зокрема синонімічні можливості мови, та позамовні обставини, рівень, сутність життя народу, передусім його освічених верств. Найголовнішою особливістю, ознакою мовної культури є нормативність мовлення – чи не найбільш дискутована категорія сьогодення. У поняття норми входить і явище коректності мовлення, що, межуючи з евфемістичністю, забезпечує реалізацію такої важливої мовної категорії, як образність.

Актуальність пропонованого дослідження полягає в тому, що, не дивлячись на різноманіття аспектів, в яких вивчається евфемія, досі існують питання, що носять дискусійний характер: відсутня низка єдиних критеріїв для виділення евфемізму, а його загальноприйнята дефініція, недосконале вивчення евфемізму як форми реалізації тем-табу, зокрема у сучасній українській мові.

Мета цієї розвідки – з'ясувати мовні засоби евфемізації в художньому дискурсі та розкрити специфічні риси евфемістичних висловлень у сучасній українській жіночій прозі (на матеріалі творів М.Гримич, Є.Кононенко та І.Роздобудько).

Евфемізми [< грец. *euphēmos* < *eu* "добре" і *phēmi* "говорю"] – пом'якшені, благозвучні слова чи вислови, що за певних умов служать для заміни тих позначень, що видаються мовцеві непристойними чи небажаними, неввічливими, надто різкими [4, с. 400]. Евфемізми – це своєрідні маскування, словесне кодування з метою пом'якшення повідомлення. Вони використовуються для заміни явищ, предметів об'єктивної дійсності не звичайними словами, а описовими, прикрашеними, естетичнішими. За допомогою евфемізмів уникається комунікативний дискомфорт. Як евфемізм можуть бути використані синонім-запозичення; багатозначне слово, одне зі значень якого збігається зі значенням татуйованого слова; описовий вислів; слово, яке є хвалебною

характеристикою для небезпечного явища або зневажливою для цінної речі; узагальнювальне поняття; займенники тощо.

Відповідно до концептуальних положень теорії евфемії, викладеної у роботах Н.Босчаєвої, А.Кацева, В.Москвіна, Л.Порохницької, С.Ульмана, О.Януша та інших лінгвістів, евфемізми належать до мовних універсалій, оскільки їх уживання зумовлено соціально-культурними, морально-етичними і конвенційно-естетичними нормами. Евфемізми сприяють утворенню нових значень уже існуючих слів, їх слід розглядати як семантико-словотвірну категорію, що кількісно та якісно збагачує вокабуляр мови.

Жінка-авторка на початку ХХ ст. виходить із родинних обумовленостей і ролей, абстрагується від традиційного патріархального уявлення про жіночу екзистенцію. Якщо схарактеризувати сучасну розповідну жіночу творчість, то вона стала відважна, щира і близька до того, що жінки відчують, а зображені в ній стосунки жінки із соціумом уже не є емоційними, а мають інтелектуальний і політичний характер. Це, в свою чергу, зумовлює широке використання евфемістичних засобів вислову думки, адже ті комунікативні завдання, які стоять перед жінкою-авторкою, неможливо розв'язати, використовуючи лише прямі номінації, без недомовленостей, завуальовування.

Дослідивши зразки української жіночої прози, ми виявили такі засоби евфемізації:

1. **Афікси:** а) префікси, що мають значення неповноти дії або слабкого ступеня вияву ознаки (**по-, недо-, не-** (у значенні не зовсім)): – *Чому ж він сам до мене не підходить? – Він тебе **побоюється**... Тебе всі **побоюються**...* [1, с. 61]; – *Та ні. Ви ж знаєте, я ці піонертабори **недолюблюю**...* [1, с. 61]; *В економічних питаннях **несильний**, практично всі його справи веде юрист, пов'язаний з ним поки що не з'ясованими зв'язками* [1, с. 77]; б) суфікси зі значенням суб'єктивної оцінки: *...Сам Антоніус є надзвичайно порядною і шанованою людиною – Март простяг руку в бік чоловіка з лисиною і **черевцем*** [2, с. 53]; – *Це точно! Вона – **язвочка** рідкісна! Ти єдиний, хто співчуває мені. Решта вважають, що вона мене оцасливила!* [1, с. 130].

Нерегулярно в евфемістичній функції використовуються **пейоративи**, надаючи висловленню додаткового гумористичного значення: *Наступного дня Георгія знайшов у його офісі здоровань Сидір і приніс документи по затриманому **хлопчиську** в акції “Голой король”* [1, с. 125]; *Та ти, Льчишине, такий **гравець**! А в тебе, Ігоре, такий **ударисько**!* [1, с. 133].

2. **Прикметник у формі безвідносної міри якості + заперечна частка не**, що виражають зменшення інтенсивності вияву ознаки або категоричності вислову: *І тому зараз усі методи доцільні, у тому числі **не надто моральні*** [1, с. 85]; – *Георгію, я знаю, що кажу: це дуже серйозна, досить розгалужена таємна організація. І вона користується **далеко не просвітянськими** ідеями* [1, с. 92]; – *Вірю, – сказав він мляво. Йому дуже хотілося вірити. Але голос у нього був **не зовсім переконливим*** [1, с. 153].

3. **Вигуки**, що замінюють власне лайливі лексеми: *Вони через кілька днів **рвонуть** на Канари, на Мальдіви або в свою сільську хатинку... А йому – **зась**... Проблеми не відпускали його* [1, с. 113]; – ***Йолі-Палі!** – вибухнув Борис. – Ви коли-небудь що-небудь можете зробити конкретно: так або ні?* [1, с. 177]; *Так, саме цього вони чекають! **Дзуськи!** При чому тут я? При чому?* [1, с. 207].

4. **Обірвані речення**, у яких не називаються ті складові реченнєвої конструкції, що містять грубі чи непристойні лексеми: – ***Пішла ти**... – процідив крізь зуби Борис* [1, с. 47]; – *Та якби не Єльцин, то **ми й досі сиділи б у великій**... Сам знаєш в чому* [1, с. 107].

5. **Слова, що виконують дейктичну функцію:** а) власне означальні та вказівні займенники й прислівники: – *Яно, **це** з ним інколи буває. Але все одно...* [2, с. 82]; *Але Меврау Хетцель каже, що ти **про все** забудеш, – заспокоював Ремко Олену* [2, с. 15]; *Він ніколи **так** себе не поводити. Ніколи. Він умів приховувати своє роздратування за маскою усміхненого і доброзичливого шефа* [1, с. 85]; б) дейктичні одиниці + засоби креолізації (під якою ми розуміємо використання параграфем, наприклад, висоти шрифту, лапок, курсиву тощо, з видільною функцією): *А він сьогодні ввечері знов піде **ТУДИ** – хто може заборонити йому піти подивитись на тих жінок?* [2, с. 8]; *Господи, хто це зіпсував вам **ТАКІ** хвилини?* [2, с. 57]; *Часом його мучили підозри, що вона все це зустрічається зі “**своїми**”* [1, с. 188].

6. **Фразеологізми:** – *Здається, ми потихеньку освоємо це ремесло: таку **лапу** на вуха людям **вішаємо**...* [1, с. 90]; *Видно, він Льошці **наобіцяв золоті гори**, бо після його приходу той прилип до справи як шевська смола* [1, с. 77]; *А батько **встав на ноги**, одначе то вже не був батько* [2, с. 81].

7. **Передача особливої артикуляції окремих слів**, що вживаються з евфемістичною функцією, **вимовлення слів за складами:** *В нас не було королів, царів, лордів, баронів і графів! А князі були не українцями. Розумієш – **не-у-кра-***

ін-ця-ми! [1, с. 181]; – *Заб-бер-ри свої р-руки!* [2, с.74]; *Це до-о-обре* треба було прислужитися режимові, щоб отримати житло в тому будинку [2, с. 88].

8. **Модальні конструкції** (вставні слова та словосполучення), використовувані для пом'якшення вислову й спричинені етикетними умовами комунікативної взаємодії: *Я фізично не зможу підняти трубку і вичавити з себе: “На жаль, ми не зможемо бути разом...”* [1, с. 93].

9. **Метафори** в евфемістичній функції: *Майже всі лави були “беззубими”, а всі ліхтарі – “сліпими”* [5, с. 8]; *Одне Георгій знав напевне: навколо нього згустився туман* [1, с. 98]; *Я давно вже відчуваю потребу зупинитися. Але не перечекаати негоду, а ослабити..., ні, розчепити, обрубати ремені, які стримують мою свободу* [1, с. 98]; *Багато хто з покоління дітей лишився за бортом життя* [2, с. 145].

10. **Усічені мовленнєві кліше** – конструкції, що наближаються до фразеологічних висловів і в яких відсікається неблагозвучний компонент: *Але була ще одна проблема, яку вирішити було важче. Справа в тому, що Зеленович брав. Брав нахабно і відверто (брав хабарі)* [2, с. 135]; *Ти вже зовсім, Людо! (зовсім втратила здоровий глузд)* [2, с. 126].

11. **Слова-детермінанти**, яким властива дифузна семантика: *Георгій мав зустрітися у парламенті з Османовим, який пообіцяв перерахувати на його благодійний фонд певну суму* [1, с.48]; *Георгію дуже хотілося в цю мить подарувати йому краватку, яку купив за суму, що далеко перевищує середньостатистичну* [1, с.15].

12. **Абревіація**: *Приїхав на машині з номерами АП, проте поводився сумирно (АП – адміністрація президента)* [1, с. 37].

За лексико-семантичною класифікацією виділяємо такі групи евфемізмів, що називають:

1. Інтимні стосунки між чоловіком і жінкою та стани, викликані ними: *Крім того відчувалося, що вона давно не спала з чоловіком, тож її пестощі були дуже чуттєві та свіжі* [1, с. 19]; *Коли Георгій попросився з нею біля її будинку, він чекав, що вона бодай натяком покаже, що хотіла б лишитися з ним на ніч* [1, с.71]; *Я одружена, але з чоловіком живу лише по релігійних святах* [2, с. 70]; *Її присутність будь-де – це завжди ін'єкції адреналіну, незалежно від того, де вона перебуває* [1, с. 137].

2. Денотат “смерть”: *Єдина людина в його житті, з якою він колись мав глибоку емоційну близькість, – це була його мама, але вона пішла з життя багато років тому* [1, с. 30]; – *Що з ним? – Його більше нема...* [1, с. 193]; *За мною приїде таксі, а не “Black maria”...* [2, с. 106].

3. Людину похилого віку (старість): *Ось вони, всі з пофарбованими сивинами зібралися біля столу на 24 персони* [2, с.130]; *Якщо ти комуніст – ти людина похилого віку, ностальгійно-старомодна, живеш на одну зарплату, яку чесно заробив* [1, с. 111]; *Віра Павлівна посміхнулася. Георгій теж: люблять його жінки “бальзаківського” віку, люблять* [1, с. 61].

4. Фізіологічні процеси та стани людини (вагітність, стан алкогольного сп'яніння, нежить тощо): *Що повинен сказати чоловік жінці, яка повідомила, що чекає дитину?* [1, с. 202]; *Він свідомо йшов на ризик, щоб захистити Євдокію – жінку, яка носила під серцем його дитя* [1, с. 215]; *Коли нас усіх почало нудити (звичайно ж, ніхто не скаржився й намагався триматися достойно), ми по черзі почали виходити “подихати повітрям”* [5, с. 8]; *Коли вдома дізналися, що Ліза спілкується з небезпечними особами і її вже викликали на розмови “до органів”, мати сказала: “Добігалася!”. А коли з'ясувалося що вона це й вагітна, додала суворо: “Дозулялася...”* [4, с. 8]; *Заплющивши очі, не помічатиме, що з носа тече на підборіддя* [2, с. 81].

5. Невдале одруження, розлучення: *От і позбулася достроково права жити зі мною* [1, с. 14]; *Здається, вона від нього збирається піти* [1, с. 194]; – *Яке ти маєш право так зі мною говорити? – Я маю право, бо ти ввійшла в моє життя!* [1, с. 156].

6. Алкогольні вироби і наркотичні речовини; стан людини, зумовлений їх уживанням: *Ден та Макс швидко збігали в сільпо і завантажилися кількома пляшками міцного “чорнила”* [5, с. 7]; ... *Я вже не згадаю, коли приходив додому, не будучи у стані легкого “підшофе”. А можливо, й нелегкого...* [5, с. 3]; *Із магнітофона полинули зовсім інші звуки, на столах поряд із залишками шампанського з'явилися пляшки горілки, в повітрі запахло “косячками”, художники скупчилися біля ватри* [5, с. 162]; *Дорогою я читав Гемінгвея, покурював “травку” в туалетах потягів і думав, що я – типовий представник „утраченого покоління”...* [5, с. 61].

7. Спідню білизну: *Я ненавиджу натикатися у своєму домі на чужі речі – особливо, якщо це предмети жіночого*

туалету чи волосина з розкішної зачіски сексуальної партнерки [1, с. 25]; Подивившись на шкарпетки, вони бачать твою **нижню білизну**, на якій ти також економим [1, с. 22]; А син бабія Михайла працює дистрибутором **памперсів** [2, с. 145].

8. Реалії суспільно-політичного життя: *Але цей іконостас, цей культ предків, що загинули в часи культу особи, це, вже, погодься, мелодрама* [2, с. 102].

9. Реалії, пов'язані зі сферою фінансів та розвитком підприємницької діяльності: *Ось уночі вирішую: нікому не буду лизати п'яти! Буду чесним, відкритим політиком, законодавцем з чистими руками* [1, с. 44]; *Однак ця мовчанка була інішою, аніж тоді, коли він кілька днів тому повідомив про те, що фірма не цуратиметься брудних грошей задля свого виживання* [1, с. 103]; – *Що ти на мене дивися. Ти ж сам бачиш, я годую податкову в ресторані...* [1, с. 104].

10. Вияв волонтеративної семантики мовця: а) небажання спілкуватися: – *Марино, ти не можеш погулятидесь в іншому місці?* [1, с. 133]; – *Марино, прошу тебе, не відволікай мене!* – *попросив Георгій* [1, с. 133]; б) відмова: – *Я хочу з тобою зустрітися, – сказав Липинський. – Вже пізно зустрічатися! Я тебе попереджав!* [1, с. 210]; *Не бери дурного в голову, хлопчику! У тебе ще все попереду* [4, с. 45].

11. Особливості людської зовнішності, статури: а) вуалювання її непривабливих якостей, рис (успадкованих чи набутих): *Завеликий рот царівни-жабки, тонкий ніс, гостре підборіддя. Взагалі, усе не дуже пропорційне, але досить миле* [5, с. 81]; *В останній “інстанції” – бункері радикальної партії я її заробив цей мозаїчний розпис на обличчі* [5, с. 130]; *Саша Тимченко трошки назуляв щік і діафрагми, але від часів наукового комунізму практично не змінився* [2, с. 26]; б) маскування звабливості: *Вона добре говорила не лише англійською, а й німецькою, а діловий костюм на засіданні й джинси по тому сиділи на ній ідеально...* [2, с. 20]; *Молодик із біблійним лицем у сорочці і чорних джинсах а ла балетне трико тягне під фонограму „Той вечір такий чудовий”* [2, с. 132].

12. Психічний чи фізичний стан людини, який виходить за поняття норми (агресивність, роздратованість, розпач, розчуленість): *Озирнувшись на звук машини, вона так і замерла, а її руки вчепилися у прищипки на мотузці* [1, с. 148]; *Тридцять третя соната Гайдна ре мажор звучить, як сама радість життя, а у Жан-Марка на очах сльози* [2, с. 94]; *Все, йди, йди... Я недобра стаю, як вип'ю...* [5, с. 50].

13. Жінок легкої поведінки та реалій, пов'язаних з їхньою діяльністю: *Він був там, на Нижній Шельді, де вже не одне століття горять червоні ліхтарі* [2, с. 6]; *І задля цього мати твоєї дитини має вийти на панель?* [2, с. 131]; *Я пришлю до тебе твою поліцію! Тебе оштрафують за падіння моральності!* [2, с. 58]; *Можливо, цей Кристенсен утримує будинок розпусти, вербує до себе дівчат зі Східної Європи* [2, с. 33].

Аналіз евфемізмів за структурою дає змогу виділити: 1) слова-евфемізми: *А потім у подруг і знайомих почалися невдалі шлюби, нові чоловіки, нові друзі, коханці та спонсори, і вони стали мудрішими за неї з Артемом* [2, с. 55]; *Не зустрівся такий, як дідусь, значить треба було сидіти і, як ти висловлюєси, не бруднитися* [2, с. 102]; 2) евфемізми-словосполучення: *Колись я купила її на блошиному ринку на Сінному базарі у одного літнього чоловіка* [1, с. 57]; *Фестиваль тривав з ранку до півночі з короткими перервами на нараду журі, під час якої стомлені глядачі мали можливість з'їсти підсушені бутерброди в буфеті Палацу культури та відсorbнути з термосів “живильної вологи”* [5, с. 19]; 3) речення-евфемізми: *Тобі треба орден дати за співжиття з нею!* [1, с. 130]; *Це були купці, які сколотили собі капітал на різних торгових геішефтах* [1, с. 54]; *Треба очистити пам'ять від усього зайвого* [1, с. 132]; *Сьогодні був явно не його день* [1, с. 28]; 4) евфемізми-тексти: *Тобі буде важко. Але навіть не через дитину. Те, що ти вирішила її залишити – добре. Запам'ятай: ти дуже талановита. І маєш вистояти – перечекати, перетерпіти. Залишайся поки що в аспірантурі, а там побачимо. Час змінюється. Дбай про дитину, налагоджуй побут – це також дуже важливо. І – чекай. Можливо, залишилося вже недовго...* [5, с. 41].

Функцію евфемізмів у сучасній українській мові можуть виконувати різні частини мови:

1) іменники: *Дорогою я читав Гемінгвея, покурював “травку” в туалетах потягів і думав, що я – типовий представник „утраченого покоління”...* [5, с. 61]; *Під час акту Саша поспішав, боячись, що прийде мама* [2, с. 26];

2) прикметники: – *Слухай, – обірвав його Георгій, ти щось у своїх дружніх почуттях до мене надто активний став!* [1, с. 40]. *Ти кінець кінцем виховуєш у дитині нездорові нахили!* [2, с. 110];

3) займенники: *Тільки сліпий патріотизм може змусити вихвалити таке!* [2, с. 17]; – *Яно, це [порушення статевої функції – В. О.] з ним інколи буває. Але все одно...* [2, с. 82]; *Виливши всю свою агресію в Георгієвому кабінеті, Борис побіг на телебачення, щоб у прямому ефірі захищати “такого” [інтелектуально обмеженого, безхарактерного – В. О.] президента* [1, с. 20];

4) дієслова: *А та, яку він би хотів бачити на цьому місці, уперто його уникає* [1, с. 86]; *Її безкоштовно зробили паспорт і візу. Потім вона відробляла* [2, с. 14]; *А головне, Зеленович „ампутував” певну частину її нестерпності* [2, с. 139];

5) прислівники: – *Ну, як тобі? – перебив його Кацук. – „Що б тобі сказати, Іванку? Гірку правду чи солодку брехню?” – Нормально... сказав багатозначно Георгій і поспішив поміняти тему* [1, с. 23].

6) вигуки: – *Йолі-палі!* – вибухнув Борис. – *Ви коли-небудь що-небудь можете зробити конкретно: так або ні?* [1, с. 177]; *Так, саме цього вони чекають! Дзуськи! При чому тут я?* [1, с. 207].

За виконуваними функціями евфемізми досить різноманітні. До головних функційних особливостей належать: 1) тактовне ставлення до **світлин**: *Якби з тобою щось сталося, вона б цього не пережила* [2, с. 103]; – *То ви не можете дозволити нещасній самотній жінці зустрітися з другом, коли вас нема вдома?* [2, с. 121]; 2) приховування істинних інтенцій: *Сабіна з відділу реклами принесла йому текст до відеоряду про лінію по догляду за волоссям, вона вважала, все треба змінити, бо їхні вироби повинні входити у підкірку бельгійського споживача...* [2, с. 8]; 3) заміна прямої номінації подій чи явищ, які викликають негативні емоції: *Він зник у страшний коловерті тридцять сьомого за декілька місяців до того, як став батьком* [2, с. 101]; 4) самозахист та самовиправдовування: – *Я ж не закінчував факультету точного машинобудування, – він знову знижує плечима!* [2, с. 30]; *Він уперше в житті відчував, що його стильність абсолютно безглузда у цьому житті* [1, с. 119]; *Подружжя Вільсонів і Євдокія дуже швидко знайшли спільну тему для розмови, яка для Георгія, знову ж таки, виявилася terra incognita* [1, с. 70].

Досліджуючи явище евфемістичної заміни у мові, дослідник має справу з синонімічними відношеннями двох типів: 1) синонімічними відношеннями між табуйованими словами та евфемізмами; 2) синонімічними відношеннями всередині групи евфемізмів, що вживаються на позначення одного поняття. Синонімічні відношення між забороненою одиницею та евфемізмом характеризуються тотожністю денотата, сполучуваності і дистрибуції. Евфемізм порівняно зі словом, що замінюється, має позитивну оцінку або конотацію.

Усередині групи евфемізмів можливі всі три види синонімічних відношень: евфемізми можуть бути ідеографічними, стилістичними і семантико-стилістичними.

Із-поміж виявлених нами синонімічних одиниць лексико-семантичної групи “смерть” як „припинення людського існування природним шляхом або через вбивство / самовбивство” виокремлюємо:

- ідеографічні синоніми: – *Як почую близький кінець, я спалю ті листи!* [2, с. 126] (природна смерть); *Якби з тобою щось сталося, вона б цього не пережила* [2, с. 130] (смерть раптова, несподівана, спричинена кимось/чимось); *Може, він наклав на себе руки допоки вона тут розважалася?* [2, с. 65] (самогубство); *Студента скинули під поїзд метро в Москві* [1 с. 209] (вбивство);

- стилістичні синоніми: „*Так можна і Богу душу віддати*”, – подумав він, витираючи холодний піт з чола [1, с. 16] (книжн., піднесений); *Що з ним? – Його більше нема...* [1, с. 193] (нейтр.); – *Зараз мені хочеться померти. Раптово. Впасти на землю, і більше не встати* [2, с. 127] (книжн.); ...*В Афгані мене не шльопнули, і я попросився на другий термін, а коли благополучно відбув і його, залишився на третій* [5, с. 60] (розм.); *Тут відчувається близькість до „того світу”. Тут відчувається близькість до вічності* [1, с. 217] (книжн.); *Люди від самого народження й до тієї миті, коли починають розуміти невідворотність свого відходу, – поволі перетворюються на кокон спогадів для інших людей* [5, с. 105] (книжн., піднесений); *Єдина людина в його житті, з якою він колись мав глибоку емоційну близькість, – це була його мама, але вона пішла з життя багато років тому* [1, с. 30] (нейтр.); – *Мені кінець!* [1, с. 59] (розм.).

Приклад семантико-стилістичних синонімів знаходимо серед евфемізмів на позначення денотата „старий”: *За ним устав літній чоловік зі світлими, майже Ісусівськими очима* [1, с. 117] (нейтр.); *Якщо ти комуніст – ти людина похилого віку, ностальгійно-старомодна, живеш на одну зарплату, яку чесно заробив* [1, с. 111] (нейтр.); *Вона, незважаючи на свій вік, – дуже елегантна* [1, с. 54] (нейтр.); *Віра Павлівна посміхнулася. Георгій теж: люблять його жінки „бальзаківського” віку, люблять* [1, с. 61] (нейтр.); *Ось вони, всі з пофарбованими свининами, зібралися біля столу на 24 особи* [2, с. 130] (книжн.); *Я скоро ходитиму до тебе на милицях* [2, с. 152] (розм.).

Великий синонімічний ряд становлять евфемізми на позначення поняття „інтимні стосунки”: *Крім того, відчувалося, що вона давно не спала з чоловіком, тож її пестощі були дуже чуттєві та свіжі* [1, с. 19]; *Георгій плив у море і подумки аналізував той шквал, який називався його першою близькістю з Євдокією* [1, с. 131]; *Георгій же ловив себе на думці, що не знає, як поводитися з нею в ліжку* [1, с. 149]; *Вони кохалися з перервами до вечора* [1, с. 155]; *Саме палкі, а часом аж надто палкі близькі стосунки мирили Євдокію й Георгія після сімейних розладів*

на ґрунті націонал-анархізму [1, с.169); *Бере шалені хабарі, домагається співробітниць і таке інше* [1, с. 37]; *Коли Георгій прощався з нею біля її будинку, він чекав, що вона бодай натяком покаже, що хотіла б лишитися з ним на ніч* [1, с. 71]; *Георгій подумав: це перша жінка в його житті, яка не повісилася йому на шию в перший же вечір* [1, с. 71]; *Розповідала, що її чоловік їздив до Таїланду укладати якусь торговельну угоду..., і привіз альбом з кольоровими ілюстраціями, на яких різні способи спілкування чоловіка з жінкою, тепер не дає спокою...* [2, с. 155]; *Я одружена, але з чоловіком живу лише по релігійних святах* [2, с. 70]; *І подружні стосунки мимоволі періодично поновлюються, якщо той тип весь час під боком* [2, с. 57]; *З бібліотеки вони перебралися до спальні, і в інтервалах між поцілунками він говорив їй, що давно мріяв познайомитися з жінкою зі Східної Європи, бо найкращі жінки саме звідти* [2, с. 56]; *Гелена раніше за багатьох своїх ровесниць пізнала таємниці лобощів і тицалася цим* [2, с. 55]; *Під час акту Саша поспішав, боячись, що прийде мама* [2, с. 26]; *А потім він ходив до неї декілька вечорів, платив їй, і не вимагав від неї послуг...* [2, с. 9]; *Я просто відчував, що на мене насувається дев'ятий вал, і найрозумніше, що варто було б зробити, — ніколи до неї не наближатися. Але для такого рішення я був занадто молодий. Хоча досвід спілкування з жінками в мене був чималий* [5, с. 21].

Досліджуючи явище антонімії серед евфемізмів, ми виділяємо традиційні й специфічні форми вияву антонімії. Фактичний матеріал дозволяє підтвердити правило про здатність евфемізмів вступати в антонімічні відношення, утворюючи пару-опозицію. Так, серед власне антонімів-евфемізмів на позначення протилежних понять, явище, ознак виділяємо такі найтипівші парадигматичні опозиції:

а) одруження / розлучення: *От і позбулася достроково права жити зі мною* [1, с. 14]; *Здається, вона від нього збирається піти* [1, с. 194] – *Яке ти маєш право так зі мною говорити? – Я маю право, бо ти ввійшла в моє життя* [1, с. 156];

б) життя / смерть: *А батько встав на ноги, одначе то вже був не батько* [2, с. 81]; – *Що з ним? – Його більше нема...* [1, с. 193]; *Єдина людина в його житті, з якою він колись мав глибоку емоційну близькість, – це була його мама, але вона пішла з життя багато років тому* [1, с. 30];

в) безгрішність (порядність) / гріховність (підлість, злочинність): *Ось уночі вирішую: нікому не буду лизати п'яти! Буду чесним, відкритим політиком, законодавцем з чистими руками* [1, с. 44]; *Тільки Ганна Миколаївна мала “чисті руки” і “чисту совість”, а в Олексія Олексійовича “руки були по лікті в крові”* [1, с. 11].

Разом із названим різновидом евфемізмів художнє мовлення послуговується такими евфемістичними антонімами, які несуть у собі протилежне значення, тобто утворені на основі мейозису: – *Та ні. Ви ж знаєте, я ці піонертабори недолюблюю...* (ненавиджу) [1, с. 61]; *В економічних питаннях несильний* (слабкий), *практично всі його справи веде юрист, пов'язаний з ним поки що не з'ясованими зв'язками* [1, с. 77]; *І тому зараз усі методи доцільні, у тому числі не надто моральні* (аморальні) [1, с. 85]; *На мене дивилися, як на ідіота або закінченого покидька. Щоправда, я й сам відчував себе не дуже нормальним* (дурним) [5, с. 60].

Не менш цікавим різновидом евфемізмів є такі, що характеризуються енантіосемією, тобто є нічим іншим, як антонімічною іронією: *В останній “інстанції” – бункері радикальної партії я й заробив цей мозаїчний розпис на обличчі* (побите обличчя) [5, с. 130]; – *І з чим ти до нас прийшов? – нарешті спитала вона Георгія. – З благою вістю...* (з поганими новинами) – *пожартував він і перелякався: це видалося йому святотатством, адже зараз він скаже їм усю правду* [1, с. 118]; *Чому ж настрій такий, наче попереду день народження свекрухи* (поганий, пригнічений настрій)? [2, с. 129].

„Затемнення” внутрішньої форми слова, окремо взятих його лексико-семантичних варіантів призводить до порушення їх взаємної вмотивованості і утворенню омонімів. Серед фактичного матеріалу нами не зафіксовано жодного випадку використання евфемізму-омоніма чи евфемізму з полісемантичним значенням. Натомість явище лексичної омонімії й полісемії відіграє не останню роль у виникненні евфемізмів.

Окрема група лексем через природні закони семантизації лексичних одиниць (розширення значення) використовується для називання неблагозвучних реалій позамовної дійсності (об'єктів, предметів, якостей, ознак), переходячи до евфемізмів.

Такі лексеми у функції евфемізмів можуть виникати без зміни зовнішньої форми слова у прямому номінативному значенні, але із кардинальною зміною семантичного обсягу, наприклад: *Колись Василь учився на юридичному факультеті, звідки його, як він каже, вигнали за те, що він відмовився стукати* [2, с. 131]. За словником української мови, стукати₁ – 1) створювати стук, шум при ударах, поштовхах, коливаннях, розривах і т. ін.; 2) сильно битися, пульсувати внаслідок збудження, переживання і т. ін. (про серце, кров); стукати₂ – таємно доносити [4 (4), с. 437]. Інколи, коли мають на увазі якість складне щодо номінації поняття, евфемістична процедура супроводжується усіченням непристойної частини клішованої сполуки, наприклад:

Під час *акту* Саша поспішав, боячись, що прийде мама [2, с. 26]. Акт₁ – 1) окремий прояв якої-небудь діяльності; дія, подія, вчинок; 2) закінчена частина театральної вистави, драматичного твору; дія; 3) писаний указ, грамота, постанова державного, суспільного значення; офіційний документ, протокол, запис про який-небудь факт; 4) урочисті збори в шкільних закладах у зв'язку з закінченням навчального року, урочистий обхід, обряд, церемонія, акт₂ – у знач. статевої акції [4 (1), с. 31]. Таку лексичну полісемію доречно кваліфікувати як переносне значення слова, метафоризацію. Також трапляються випадки, коли дисфемістична назва набуває ознак евфемізму, розширюючи кількість своїх лексико-семантичних варіантів, завдяки словотворчим засобам, наділений апріорі зменшено-пестливими значеннями, пор.: *язва* – *язвочка*: – *Це точно! Вона – язвочка рідкісна! Ти єдиний, хто співчуває мені. Решта вважають, що вона мене ошчасливила!* [1, с. 130] (*язва*₁ – те саме, що і виразка; *язва*₂ – в'їдлива, вередлива й скандальна людина (синтаксично зумовлене лексичне значення слова)).

Фіксуємо також випадки лексичної омонімії слів з активного шару лексики, так би мовити загальномовних і загальновідомих, та слів-евфемізмів, які ідентичні у формальному відношенні з їхніми нейтральними відповідниками, наприклад: *Її хвилювало кілька важливих питань: чи не наркоман, чи не голубий (цього добра на телебаченні вистачало), чи не бабій?* [5, с. 95] (*голубий* – який має забарвлення одного з основних кольорів спектра – середнього між зеленим і синім; *голубий*₂ – гомосексуаліст).

Отже, дослідження евфемізмів у лінгвістичному аспекті – це встановлення специфіки їх функціонування у складі лексики і фразеології, різних стилів української мови, виявлення обов'язкових і факультативних ознак цих субститутів, систематизація типів евфемістичних номінацій, виявлення різниці між евфемією та суміжними мовними явищами. Помітну групу в українській мові становлять соціально-моральні та суспільно-естетичні евфемізми, в основі яких лежать різні етичні норми суспільства. Вони віддзеркалюють норми людської поведінки, свідомості суспільства, стосунки між людьми, розкривають духовний світ спільноти. Виконуючи маскувальну, інколи жартівливо-іронічну роль, такі евфемізми ґрунтуються на різних стилістичних засобах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гримич М. Егоїст: Роман / М. Гримич . – Львів: Кальварія, 2003. – 228 с.
2. Кононенко Є. Повії теж виходять заміж: Новели / Є. Кононенко. – Львів: Кальварія, 2004. – 160 с.
3. Мілева І.В. Евфемізм – дисфемізм – перифраза / І.В. Мілева // Вісник ХНУ. – № 632. – Серія Філологія. – Вип.42. – Харків, 2004. – С. 72.
4. Новий тлумачний словник української мови: в 4-х т. / Укл. Василь Яременко, Оксана Сліпушко. – К.: Аконт, 2000.
5. Роздобудько І. Гудзик / І. Роздобудько. – Харків: Фоліо, 2006.
6. Словник іншомовних слів/ Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.

УДК 811.161.2(075.8)

НАУКОВИЙ ТЕКСТ У СУЧАСНОМУ ЛІНГВОДИДАКТИЧНОМУ ВИМІРІ

Онуфрієнко Г.С., доктор філософії у філологічних науках, доцент

Запорізький національний технічний університет

У статті обґрунтовано лінгводидактичний потенціал наукового тексту, проаналізовано чотири основні рівні організації тексту в процесі навчання студентів мови їх фаху, описано структуру і типи термінологічних знаків як репрезентантів комунікативної стратегії наукового тексту.

Ключові слова: текст, лінгводидактика, термінологічний знак, алгоритмічний припис.

Онуфрієнко Г.С. НАУЧНЫЙ ТЕКСТ В СОВРЕМЕННОМ ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКОМ ИЗМЕРЕНИИ / Запорожский национальный технический университет, Украина